

Papírtörténet 2.0

Hosszan tűnődött, mert úgy gondolta, hogy rostélyos sisak nélkül nem lovag a lovag. Végül is vastag papírból valami félsisakszerű alkotmányt formált, hozzáerősítette a süveghez, s ez szemre úgy tűnt, mintha arcvédő rostély lenne.

(Cervantes: Don Quijote)

Pelbárt Jenő *Egyetemes papírtörténet* című könyve megleveníti a papír mintegy kétezerkétszáz éves történetét. E hosszú idő alatt a papírt igen sokféleképpen használták. A legkorábbi időkben, Kínában mindenekelett különféle hadi célokra. Alapanyagul szolgált térképek, fegyvercsomagoló anyagok, mellvérték, vagy akár sisakok számára is. A japánok még a második világháborúban is bevetettek részben papírból készült tűzballonokat, azaz bombák szállítására alkalmas hőlégballonokat. A Pelbárt Jenő könyvében szereplő kronológiából azt is megtudhatjuk, hogy amikor a papírt még csak Ázsiában ismerték, tehát az i. sz. 8. század közepe előtt, Kínában készült már papírból többek között tapéta, szalvéta, vécepapír, lámpa és napernyő is. Európában a 13–14. században még óvakodtak a papírtól mint íráshordozótól, rossz minősége miatt több helyen tiltották, aztán gyorsan elterjedt, s világnk nélkülözhetetlen részévé vált. Ma pedig mintha újra visszaszorulóban lenne: egyrészt a digitális technika fejlődése és térhódítása, másrészt a műanyag uralkodó szerepe, végül a környezetvédő, a csomagolásmentességet és az újrahasznosítást preferáló mozgalmak terjedése miatt. Olvasnivalónk egy része ma már az online térben található, a csomagolóanyagok túlnyomó többsé-

ge műanyag. Ugyanakkor ellenkező tendenciák is vannak: a környezettudatosság jegyében textilből készül a szatyor, a zsebkendő, a szalvéta, vagy éppen a maszk.

De mi is a papír? Pelbárt Jenő könyvének egyik érdeme, hogy a legelején egészen pontosan tisztázza a kérdést: „A papír őrölt rostok vizes pépjéből nemezelődéssel képzett, préselt, szárított, hajlékony, rugalmas, szilárd lap, amelynek három térbeli kiterjedése van: szélesség, hosszúság és vastagság”. (14. p.) (Pelbárt idéz egy régi meghatározásnak titulált definíciót is, de hogy ez pontosan kitől s honnan származik, az nem derül ki, ahogy az is tisztázatlan, hogy a leírt *pontosabb, modern* meghatározás átvétel vagy saját megfontolások eredménye.) Mindenesetre hangsúlyos, hogy a papír alapanyaga növényi és állati is lehet: így a kender, len, bambusz nád, valamint a legkülönbébb fák és cserjék mellett selyem és gyapjú is. A vizes nemezelődés révén pedig elkülönül például a papirusztól, mely préselés és ragasztás révén jön létre.

A könyv alapvetően kronologikusan épül fel: a papírelőállítás történetét abból a szempontból követi végig, hogy Kínából indulva hogyan terjedt el Koreában, Japánban, majd az arabok közvetítésével Európában, az egyes területeken milyen alapanyagokat használtak, s milyen különbségek vannak a különböző korok papírelőállítási technikái közt. A papírkészítésben élesen elkülönül a kézi előállítás és a gépi papírgyártás időszaka, melyeknek mások a jellemző nyersanyagai és eszközei. Ennek megfelelően az egyes témák tárgyalásánál is más és más válik hangsúlyossá. Az Ázsiáról szóló rész a változatos növényi alapanyagok nyomán botanikai információkban gazdag. A szerző felsorol, leír és képpel illusztrál mintegy harminc növényt, amelyet Ázsiában a papírkészítés alapanyagául használnak, illetve használtak; minden esetben jellemezve a belőlük készülő papírt is. Az európai kézi papírkészítés leírásában az egyes munkafolyamatokról, valamint a papírmalom felépítéséről, berendezéséről tudunk meg a legtöbbet, erre az időszakra ugyanis sokkal egységesebb alapanyaghasználat volt jellemző (általában len-, kender- és gyapottartalmú papírok készültek, elsősorban textilhulladékok felhasználásával). Végül a papírgyártás időszakában a gépekre és az újabb alapanyagok előállítására kerül a hangsúly.

A papírkészítés egyes korszakainak jellemzését fix szempontrendszer segíti, ezek mentén rajzolódnak ki a korszakok hasonlóságai és különbségei. A szempontok, amelyekkel a szerző meghatározza a papírelőállítás korszakait, a következők: a papírkészítéshez alapanyagul használt nyersanyag, a nyersanyag előkészítésének módja, a rostosítás módja, a lapképzés módja, a víztelenítési eljárás, a szárításmód, a felületi kezelés, a színezés, hogy milyen méretekben készülnek papírok, s ezeket jellemzően milyen egységekbe csomagolják, a kész papír felhasználási területei, valamint az elkészült papír neve vagy típusa.

A könyv hatalmas témát és időintervallumot fog át, és legalábbis ehhez képest, a maga százhatvan oldalával kifejezetten karcsúnak mondható. Tényeket és adatokat sorakoztat, aminek következtében jól áttekinthető a téma, és követhető a gondolatmenet. Teszi mindezt úgy, hogy lényegre törő, alkalmanként vázlatos,

jegyzetszerű, nem magyaráz hosszan, nem bonyolódik hosszas fejtegetésekbe, nem tekint ki a témával foglalkozó más tanulmányokra. Akkurátus címrendszer, s egy ezt leképező tartalomjegyzék is segíti az olvasó tájékozódását a könyvben. Hasznos a papírhasználati és a papírkészítési kronológia a függelékben: az egyikben az alapján állnak időrendben az országok, hogy lakói mikor ismerkedtek meg a papírral és mikor kezdték el használni, a másikban pedig az alapján, hogy mikor épült ott az első papírmalom. Hiányzik viszont a tárgy- és névmutató, habár a szövegben félkövér és/vagy piros színű kiemelés jelzi a fogalmakat. Hasznos volna mindez annál inkább, mert Pelbárt papírtörténete bővelkedik ízes szakki-fejezésekben és idegen eredetű terminusokban, melyekhez rövid meghatározás is tartozik. Ilyen például a darázspapír (11. p.), a felöntő- és merítőkeret (17. p.), a gampi (61. p.), a sugeta (62. p.), a himba (87., 118. p.), a pépkótis (119. p.), az akasztószerk (121. p.) és a mustráló asszony (122. p.) terminus technikus. A papírral foglalkozó szakkifejezések gyűjteményeként a könyv jó kiindulópont a magyar terminológia rögzítésére, egységesítésére, meggyökeresítésére.

A kötet felépítése és témakezelése tankönyvszerű. Első, 2017-ben megjelent kiadása a Magyar Papírmúzeum kétnapos képzésének, a Papír Akadémiának a jegyzete. Egy tankönyvön nem kérhető számon, hogy hivatkozásokkal, jegyzetekkel támassza alá állításait, vagy dilemmákat, eldöntetlen szakmai kérdéseket vázoljon fel. Tartalmának hitelességére a szerző szaktekintélye a garancia, aki a szelektálással, egyszerűsítéssel, összefoglalással éppen hogy segíti az olvasót. És Pelbárt Jenő valóban, mint egy (papír)malmokkal harcoló Don Quijote kitartóan, immár negyven éve foglalkozik a papírral: gyűjt, szervez, publikál. A *Magyar Vízjel* folyóirat alapító főszerkesztője, a *Papírpar* jelenlegi főszerkesztője, a *Magyar Papírmúzeum* alapító igazgatója. Az Egyetemes papírtörténet a múzeum saját kiadványa, melyben a borítóterv, a tipográfia, a szöveg közti grafikák és vízjelrajzok is mind Pelbárt Jenő munkái.

A könyv átfogó narratíva kialakítására törekszik, felvázolja a papír történetét a kezdetektől napjainkig, mindezt papírtípológiával is kiegészítve. Az egyetemes papírtörténet magyar változatának megírása megkérdőjelezhetetlenül jelentős és elismerésre méltó vállalkozás. Sajnos helyenként kisebb-nagyobb naív hibák, pontatlanságok, következetlenségek bizonytalanítják el az olvasót, súlytalanítják el és teszik megkérdőjelezhetővé a munkát. Például noha az illusztrációk jelentős szerepet kapnak, s legalább a könyv harmadát kiteszik, sehol sincs feltüntetve a forrásuk. Egy nyilvánvalóan modern, rekonstruált műhelyberendezésről készült színes fénykép aláírásaként mindössze annyi szerepel: Itáliai papírmerítőműhely [sic!]. (188. ábra, 102. p.) „Az első kínai papírtérkép, Kr. e. 111; 5,6x2,6 cm, töredék lenpapír, 1989-ben találták meg” képaláírással szereplő papírtöredéken térképnek nyoma sincs, pusztán kínai írásjelek szerepelnek rajta. (10. ábra, 18. p.) A térkép megadott mérete alapján feltételezem, a szöveg az angol nyelvű szakirodalomban *fangmatan papemek* nevezett papírtöredékre utal: az általam fellelt tanulmányok alapján ez egy

1986-os ásatás során előkerült kenderpapír, s a Nyugati Han-dinasztia idejére datálják, de sehol nem olyan szűk időintervallumra, mint a Pelbárt Jenő könyvében szereplő datálás.¹ Könnyelműen bánik a szerző az idézetekkel is. Az 1–2. század fordulóján élt kínai Hszü Sen (Xu Shen) szótárából idézi a papír készítéséről szóló részt – de nem tünteti fel, hogy milyen forrás alapján és kinek a fordításában.²

Leginkább az első, a papírelőállítás kezdeti történetét tárgyaló rész kapcsán volt hiányérzetem – annak ellenére, hogy a papír történetéről magyarul hozzáférhető szakirodalomhoz viszonyítva ez a rész tartalmazza a legtöbb újdonságot. Pelbárt *Papírtörténetének* két, mindössze két év különbséggel megjelent kiadása között a formai módosításokon kívül (más a könyv kötése és a könyvhöz használt papír is, aminek köszönhetően sokkal jobb minőségűekké váltak az illusztrációk) mindössze egyetlen változtatás történt a szövegben. Ez azonban éppenséggel nem jelentéktelen: a legrégebbi fennmaradt, papírból készült tárgy datálása. A 2017-es kiadásban a legkorábbi papírlelet Kr. e. 111-re datálódik, a 2019-es változatban viszont Kr. e. 252-re. Belső ellentmondást okoz az új kiadásban, hogy a dátum az első előfordulásakor, a 17. oldalon bekerült a szövegbe, viszont sem a tartalomjegyzékben, sem a 40. oldalon, ahol újra szóba kerül, nem lett kijavítva. A dátum módosítása pontos indoklást és magyarázatot igényelne. A Pelbárt Jenő által említett *első kínai papíremlék* azonban nehezen beazonosítható, ugyanis a pusztá évszámon kívül semmi sem specifikálja: nem szerepel sem a neve, sem a mérete, sem az ásatás helyszíne, ideje, jelenlegi őrzési helye vagy leltári száma. A könyv végén ajánlott irodalom címmel szereplő lista sem nyújt eligazítást, ugyanis egyetlen tétellel sem bővült az előző kiadáshoz képest, s a szerző saját publikációin kívül csupán egyetlen olyan tétel található benne, mely 2000 után jelent meg. A papírtöredékről így mindössze annyit tudunk meg, hogy *kézirat*. Ez abban a kontextusban kap jelentőséget, hogy a kínai ásatások során előkerült korai papírleletek közül sok üres, a papírt ugyanis kezdetben nem elsősorban íráshordozóként használták. A témával foglalkozó szakirodalom alapján az egzakt évre szűkített datálás merészségnek tűnik.

Pelbárt Jenő számára otthonosabb a papírtörténet gyakorlatibb, technikai része, s a történeti kérdésekben mintha bizonytalanabban mozogna. Szeretne olvasmányos és közérthető lenni, ugyanakkor egy átfogó művel pótolni a magyar papírszakirodalom hiányosságát is. Ez utóbbi szempontból viszont nagyon is probléma, hogy Pelbárt Jenő könyve filológiai értelemben nem elég pontos. Az egyes résztémák további megismeréséhez nem ad támpontokat, nincs részletes bibliográfia, s a szerző nem pozicionálja magát a tudományos diskurzuson belül. Pedig a papírkészítés és a papírhasználat kezdete napjainkban is élő, alakuló, friss téma, amelynek tanulmányozása során igen nagy szükség van a források közötti biztos eligazodás képességére. A papírtörténeten belül fontos és izgalmas probléma a politika és tudomány viszonya Kínában. Mítosz és tudomány már kétezer éve szétszalazhatatlanul összefonódik ott: a tudományos szempontokat befolyásolják, át- meg- átszövik a hatalmi törekvések, az ezek által meghatározott történetírás, s a nemzeti

reprezentáció szempontjai. Így lehetett ez a papírtörténet kezdetén, és ugyanígy van napjainkban is.³ Pan Jixing kínai papírkutató 2011-ben⁴ megjelent cikke áttekintést ad a kínai papírtörténet-kutatás elmúlt harminc évéről. Ebből az derül ki, hogy a kínai vezetés a papír eredetét erőteljesen politikai kérdésként kezeli, s nyomást gyakorol a papírtörténeti kutatásokra, így próbálva fenntartani azt a narratívát, mely szerint a papír feltalálásának jelentőségeltjes aktusa Cai Lunhoz köthető, Kr. u. 105-ben történt, s ennél korábban nem készítettek igazi papírt.⁵ A hagyomány, amelyből máig építkeznek, csak az 5. század közepéig, tehát mintegy háromszáz évvel Cai Lun utánig vezethető vissza, Fan Ye történeti munkájáig.⁶ Az utóbbi időben azonban új technikai eljárások születtek, melyek nyomán megszorodtak a rostanyag-vizsgálatokról beszámoló cikkek. Ezek azt mutatják, hogy már az időszámítás előtti időkben is állítottak elő és használtak papírt, s hogy a papír kialakulása egy folyamat, kísérletezés, melynek során a létrejövő termékek eltérőek lehetnek. Az említett vizsgálatok kiegészítői a kéziratok egyéb aspektusú vizsgálatainak, és segítségükkel egyre pontosabb képet kapunk a kínai papírról és papírkészítésről.⁷

Ahogy tehát a papír története folyamatosan íródik tovább, úgy kell majd módosítani, fejleszteni, újraírni a *Papírtörténetet* is. Megfontolandó a műfaji differenciálás, valamint a résztvevők körének kiterjesztése. A papír kultúrtörténeti jelentősége megköveteli, hogy az ezzel a témával foglalkozó kutatónak, az erről író szerzőnek ne magának kelljen a könyvkészítés és -kiadás valamennyi munkafolyamatával is bajlódnia. A szakmán belül sokunk felelőssége és érdeke, hogy ez a történet, egyre pontosabb és átfogóbb formában, tovább íródjon.

Jegyzetek

1. Lásd például Pan Jixing: *Review on the debate of paper history during recent 30 years in China*. = Paper History, 15. vol. 2011. 2. issue 6. p. és Xumei, Yi – Xiuwen, Lu: *The calligraphy and printing cultural heritage of Gansu*. In: *The history and cultural heritage of Chinese calligraphy, printing and library work*. Edited by: Susan M. Allen, Lin Zuzao, Cheng Xiaolan and Jan Bos, Berlin, New York : K. G. Saur, 2010, 64. p. (IFLA Publications, 141.) <https://doi.org/10.1515/9783598441790> (2021.06.20.)
2. Az idézet ugyanebben a formában megtalálható Tokaji Zsolt *A kínai könyv története* című könyvében (Budapest, Quattrocento, 2013. 39. p.). Tokaji Liu Kuo-chun *Story of the Chinese book* (Peking, 1958) című művére hivatkozva idézi, feltételezhetően saját fordításában.
3. A lyoni Institut d'Histoire du Livre honlapján a témával foglalkozó szöveg a következőképpen fogalmaz: „Such antihistoricism might appear absurd, but of course in Europe there have been plenty of analogous squabbles for issues of municipal or national pride, such as Coster vs. Gutenberg.” In: *A history of handmade paper. The basic problem*. <http://ihl.enssib.fr/paper-and-watermarks-as-bibliographical-evidence/a-history-of-handmade-paper-the-basic-problem> (2021.06.20.)
4. A cikk a papírtörténészek szövetsége, az *International Association of Paper Historians* (IPH) által kiadott periodikában jelent meg: Pan Jixing: *I. m.*, 6–12. p.

5. *Huang Wenbi* régész volt, aki 1948-ban az 1933-as ásátásokról készült beszámolójában (Lobnor, Xinjiang) először írta le, hogy *Cai Lun* fellépése előtt is készült papír Kínában. Lásd Huang Wenbi: *Luobuzhuoer kaoguyi*. Peking, 1984. 168. p.; Idézi Drège, Jean-Pierre: *Les débuts du papier en Chine*. = *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 131. e. 1987. 4. n. 643. p. https://www.persee.fr/issue/crai_0065-0536_1987_num_131_4?sectionId=crai_0065-0536_1987_num_131_4_14537 (2021.06.20.) Az évtizedeken átívelő diskurzus egyik központi eleme, hogy a 20. században talált leletek pontosan milyen technikai eljárással készültek, megfelelnek-e a papír definíciójának.
6. Fan Ye: *Hou Han shu*, Oxford, 1965. 2513. p. Idézi Drège, Jean-Pierre: *I. m.*, Uo.
7. Átfogó tanulmány a témában: Agnieszka Helman-Ważny: *More than meets the eye: Fibre and paper analysis of the Chinese manuscripts from the Silk Roads*. = *STAR: Science & Technology of Archaeological Research*, 2. vol. 2016. 2. issue 127–140. p. 2018-ban pedig workshopot rendeztek a témában a Hamburgi Egyetemen *Chinese paper as writing support: terminology and standards* címmel.

Egyetemes papírtörténet / Pelbárt Jenő ; [közread. a] Magyar Papírmúzeum ; [kiad. a Magyar Papírmúzeumért Alapítvány]. – 2. átd. kiad. – Budapest : M. Papírmúzeumért Alapítvány, 2019. – 160 p. : ill., részben színes ; 30 cm

